

В. М. ГАЛАЙ

ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЯ КАШТОЎНАСЦЬ ГЕРМАНИЗМАЎ У ЭТНАГРАФІЧНАЙ СПАДЧЫНЕ БЕЛАРУСАЎ

Формы матэрыяльнай культуры, якія складаюць аснову этнакультурнай рэчаіснасці беларусаў, служаць важнай гісторыка-культурнай крыніцай у вывучэнні нацыянальнай спадчыны. Па многіх найменнях, маючых дачыненне да мастацкай культуры і народных рамёстваў, іншаэтнічных па сваім паходжанні, можна меркаваць пра гістарычныя шляхі развіцця беларускай культуры і характар міжкультурных узаемадзеянняў беларусаў з іншымі народамі. Сярод шматлікіх назваў істотнае месца займаюць германізмы, якія падцвярджаюць даўнія стасункі з германскім культурным светам.

Пры даследаванні матэрыяльнай культуры беларускага народа важнае значэнне маюць помнікі дзелавой пісьменнасці. Адзенне, упрыгожанні і аздобы – гэта адзін з элементаў матэрыяльнай культуры, які вельмі цесна звязаны з гісторыяй народа і ўяўляе сабой каштоўную крыніцу для вывучэння яго культуры. Адзенне дапамагае прасачыць гісторыка-культурныя сувязі нашага народа з іншымі народамі, у прыватнасці, з немцамі. Разглядаемыя намі словы былі запазычаны з нямецкай мовы непасрэдна або праз пасрэдніцтва польскай мовы. Цяжкасць распазнання крыніцы запазычвання заключалася ў тым, што такія словы, як правіла, у мове-успрымальніцы падпадаюць усім тым фанетычным зменам, што і ўласныя. Многія ж з іх аднолькава гучаць у мове розных народаў і не заўсёды ўдаецца дакладна вызначыць, хто ў каго запазычваў.

Асноўныя дадзеныя пра адзенне, упрыгожанні і аздобы насельніцтва XVI–XIX стст. узяты з разнастайных актавых дакументаў – статутаў, дагавораў, устаўных грамат, інвентароў маёнткаў, прыходна-расходных кніг і інш. Акрамя помнікаў пісьменнасці даследаваны працы М. Я. Нікіфароўскага, П. В. Шэйна, Л. А. Малчанавай, Г. С. Маславай, П. Баброўскага, Я. Ф. Карскага, З. Ю. Капыскага, слоўнікі А. Брукнера, З. Глогера, Ф. Клюге, Х. Кюне, М. Гарбачэўскага, І. Грыгаровіча, І. Насовіча, І. Сразнеўскага, М. Фасмера, энцыклапедыя ‘Этнаграфія Беларусі’, а таксама дыялектныя слоўнікі усіх рэгіёнаў Беларусі. У аснову нашых уласных даследаванняў увайшло 140 населеных пунктаў Гродзеншчыны, Брэстчыны і Віцебшчыны.

Жаночае адзенне шырока прадстаўлена ў помніках пісьменнасці *андарак*: ст. бел. (старабеларускае) *андаракъ, индеракъ, индоракъ* < польск. *inderak* ‘спадніца; вузкая спадніца (па З. Глогеру)’ < н.-в.-ням. (новаверхнянемецкае) *Unterrock* ‘ніжня спадніца; перан. жанчына’. Андаракі былі вядомы палякам, літоўцам, латышам, эс-тонцам, фінам. Да канца XVIII ст. бытавалі ў сялянскім касцюме Германіі, Даніі, Скандынавіі (месцамі захаваліся там і да пачатку XX ст.). Некаторыя даследчыкі выказвалі сумненне наконт паходжання гэтага слова: н.-в.-ням. *Unterrock* ‘ніжня спадніца, якую шылі з больш лёгкай тканіны’. Параўнаем: у Пінска-Івацэвіцкім

строі *андарак* ‘ніжня спадніца з карункамі з белага палатна, наверх якой апраналі яшчэ адну спадніцу’. У канцы XIX – пачатку XX ст. у Ваўкавыска-Камянецкім строі распаўсюджаны былі клятчастыя (чырвона-чырвоныя клеткі размяшчаліся па ўсім полі), у паўднёва-заходніх і цэнтральных раёнах пераважалі ў папярочныя палосы, а ва ўсходніх – у падоўжаныя. З пачатку XX ст. былі пашыраны аднатонныя чырвоныя, сінія і іншыя андаракі. Цікава, што слова андарак у дыялектных слоўніках зафіксавана ў значэннях ‘кароткае верхняе адзенне; род верхняга пальто з даматканага сукна; даматканае сукно, якое ідзе на спадніцы’.

Дрыліх (на Магілёўшчыне і Віцебшчыне дрылішка) ‘зімовая паўсуконная спадніца’. Шылася са дрыліхавай матэрыі: сінія, чырвоныя і белыя ільняныя ніткі ў пераможку з суконнымі ткаліся ў палоскі. У дрыліху ўперадзе была ўстаўка – *фартух* ‘кусок палатна ад паясніцы да кален’. Польск. *drelich* ‘ільняная тканіна’ < с.-в.-ням. (сярэдневерхнянемецкае) *drillich* ‘палатно, вытканае ў тры ніткі’ < н.-в.-ням. *Drillich* ‘тоўстая ільняная ці баваўняная тканіна для рабочага адзення’.

У пачатку XX ст. у беларусаў бытавала такое верхняе адзенне як *латуха, ла-тушка* ‘кароткая світка’. Сустрэкалася ў паўднёва-заходніх раёнах Брэстчыны. Гэта было верхняе адзенне як жанчын, так і мужчын. Шылі з белага або шэрага валенага сукна і аздаблялі на грудзях і бакавых клінах стракатымі пышнымі кутасамі і вышыўкай. Раней так называлі хустку ў клетку, якую жанчыны насілі на плячах. Магчыма, слова запазычана непасрэдна з нямецкай мовы. Помнікамі пісьменнасці занатавана *лантух*

‘мяшок’ (нов.-в.-ням. *Leintuch* ‘прастыня’), у сучаснай народнай мове *латух, лантух, лантух, лантуг* ‘мяшок; сяннік; коўдра; поспілка на ложка; вялікая хустка; перан. гультай; непаваротлівы тоўсты чалавек’.

Кітлік ‘від кафтана без каўняра’ < польск. *kitlik* ‘кафтан, гістар. епанча’ < н.-в.-ням. *Kittel* ‘верхняе адзенне: халат, спяцоўка, рабочая блуза’. Па М. Я. Нікіфароў- скаму «кітлік шчыльна аблягаў спіну і грудзі і напамінаў жылетку і гарсет. Заможныя модніцы шылі кітлік з парчы, а больш бедныя людзі з яркай матэрыі. Кітлік спраўляўся адзін раз у жыцці і даношвалі яго потым у першыя гады замуж- жа або ён паступаў у сховы для наследніцы» [3, с. 117–118].

Юпа ‘адзенне з рукавамі’ < ст.-польск. *jura* ‘кафтан’ < с.-в.-ням. *jurre, jor(p)e*

‘куртка, фуфайка; спадніца’. Апрапаналі юпу паверх шнуроўкі і шылі з той жа тканіны, што і спадніцу. Юпы былі з фалдамі ззаду, зашпіляліся *кнафлямі* (ст. бел. *кнафель, кнапель, кнахель* ‘гузік’ < польск. *knafel, knefel* < с. -в. -ням. *knoufel*) або *гафтыкамі* (ст. бел. *гафтка, гаптка, гафтык* ‘кручок, засцёжка’ < польск. *haftka* < с. -в. -ням. *haftel*, н. -в. -ням. *Heftel*). Зімовыя юпы падшывалі футрай, а летнія бліскучым палатном. У гаворках Палесея *юпка* – гэта кофточка, якую шылі ў талію, па нізе з аборкамі, зашпілялася на гузікі, мела доўгія рукавы і каўнер. Па помніках беларускай пісьменнасці нельга дакладна вызначыць значэнне гэтага слова. Але ў слоўніку ўкраінскай мовы (пад рэд. Б. Грынчанка, 1907–1909) *юбка* ‘верхняе адзенне: 1. мужчынскае: від напаякафтана з дамадканага сукна ў талію са стаячым каўняром; 2. жаночае: адзенне, падобнае на карсет, але даўжэйшае і з рукавамі, іншы раз на ваце’. Сучаснае дыялектнае *юпа, юпка* ‘устар. кофта; спадніца’.

Ангерка, інгерка, іньгарка ‘кароткая адзежына на ваце; верхняе адзенне для жанчын’. Старабеларускае (ст. бел.) *янкгеръ, анкгеръ* ‘куртка’ непасрэдна запазычана з нов.-в.-ням. *Janker, Jänker* ‘кароткая дамадканая куртка для жанчын і мужчын. Адзначана на тэрыторыі Магілёўшчыны і Віцебшчыны яшчэ з XIX ст.

Кіталт ‘кароткі ліф з двума цясёмкамі для падтрымкі сукенкі на плячах’ (польск. *ksztalt* ‘станік жаночы; карсет, шнуроўка; узор, выгляд, форма’ < н.-в.-ням. *Gestalt* ‘выгляд, форма’).

Барва ‘тулуп, бурка; колер, радуга’ (у помніках пісьменнасці: ваенная амуніцыя; ліўрэя; колер < польск. *barwa* ‘параднае адзенне; ліўрэя; колер, фарба’ < с.-в.-ням. *varwe* ‘выгляд; колер, фарба’). У І. Насовіча *барва* ‘плашчык, верхняе адзенне яркага колеру’ [2, с. 15].

Манталь ‘старое пальто’, *манталь* ‘плашч’ (у помніках пісьменнасці *мантель* ‘пальто’ < с.-в.-ням. *mantel* ‘пальто, плашч; прыкрыццё’).

Плюндыры ‘атрэп’е’, *клёндры* ‘штаны, расшыраныя ўнізе, расклёшаныя’ (ст. бел. *плюдры, плюндыры* ‘штаны; атрэп’е’ < н.-в.-ням. *Plunder, Plunderhose* у XIX ст. ‘шырокія ў складку штаны з завязкай пад каленямі’, с.-в.-ням. *plunder* ‘адзенне, бялізна, бялізна для пасцелі’). У слоўніку І. Насовіча *плюдры* «1. штаны (гаворыцца пагардліва); 2. лахмоцце, старое парванае адзенне», сучаснае нямецкае *Plunder* ‘парванае адзенне, стары хлам’ [2, с. 15].

Нягледзячы на сціплыя ўмовы жыцця, беларусы на працягу многіх стагоддзяў імкнуліся да эстэтычнага камфорту і густоўнага самавыражэння. У жаночым гардэробе былі вельмі распаўсюджаны *бендалікі, біндалікі* ‘павязкі вакол галавы для ўпрыгожання’: ст. бел. *бендалікь*, польск. *bendalik, bindle* ‘упрыгожанне на галаве’

< н.-в.-ням. *Bändel* ‘маленькая вузкая стужка’. У слоўніку І. Насовіча *банделя* ‘павязка вакол галавы, якую насілі дзяўчаты; апаяска са стужкі’ [2, с. 14], *біндалікь*

‘медаль; лаянкавае слова пра чалавека з бяльмом’ [2, с. 26]. У П. В. Шэйна *бинда-лики* ‘ніжэйшы гатунак карунак’ [4, с. 75]., *бандлікь* ‘апаяска, якую надзяваюць замужнія жанчыны на каптур (головай убор)’ [4, с. 74]. У сучасных народных гаворках *біндалік* ‘медальён’, *бандель, банделя* ‘апаяска са стужкі’, *бінда* ‘прыгожая павязка на галаве’ (параўнаем: польск. *binda* ‘прыгожая стужка, цясьма’ < н.-в.-ням. *Binde* ‘бінт; палоска тканіны, якая служыць для ўпрыгожання і прызначаная для нашэння на лобе’). Паводле М. Гарбачэўскага, у XVII ст. слова *бинда* азначала галаўны убор з доўгімі канцамі да кален, упрыгожаны каштоўнымі камянямі (яе насілі таксама і на шыі) [1, с. 41].

Для ўпрыгожання жаночага адзення ўжываліся *брыжы* ‘вузкая палоска тканіны, сабраная ў аборачкі, якой аздабляюць адзенне і інш.; тое, што сваёй формай нагадвае карункі’, дыялектнае *брыжы, брыжыкі* ‘махры з нітак; махры вакол хусткі, абруса, блузкі, спадніцы, фартуха; край; сукенка са складкамі’ (ст. бел. *брыжыки* ад 1569 г. ‘веерападобны вузкі каўнерык у выглядзе аборака з усялякімі ўпрыгожаннямі, добра накрахмалены і нацягнуты на дроцік’ < ст. польск. *brzyz*

‘брыжы; манжэта; абшыўка цясьмой’ < с.-в.-ням. *briz* ‘акружнасць; вобласць’). У народнай мове блізкае да *брыжы* слова *фальбона* (дыялектнае *хвальбона, хвальбонка*) ‘палоска матэрыялу, падшытая зборкамі да спадніцы, фартуха’ (польск.

falbana ‘вузкая зборка’ < н.-в.-ням. *Falbel* ‘зборка, валан’). Трубкападобная складка на адзенні – гэта *фалда* < польск. *falda* ‘складка адзення; зморшчына’ < с.-в.-ням. *vald* ‘зморшчына; складка адзення; складзенае’ (помнікі беларускага пісьменнасці занатавалі *фалда* ў 1617 г.). Палоска на краі тканіны іншага колеру або іншага ўзору – *шляк* (дыялектнае *шляг* ‘кайма у шпалерах’, магчыма, запазычана непасрэдна ад немцаў) < польск. *szlak* ‘кайма’ < р.-н.-в.-ням. (ранневерхня-мецкае) *Schlag* ‘кайма, кайма са зборкамі’ (ст. бел. *шлягь* ‘аблямоўка’ ад 1516 г.). У якасці аблямоўкі, асабліва галаўнога ўбора, ужывалася лексема *брама*, *брамка*: ст. бел. *брама* ‘аблямоўка, аблямоўка галаўнога ўбора’ < польск. *bram*, *brama* ‘аблямоўка; шляя з каштоўнай тканіны, футра, клейнотаў; аздоба сцяны’ < с.-в.-ням. *brame* ‘аблямоўка; край’ (сучаснае дыялектнае *брама*, *брамки* ‘вузкія палоскі з меха, якімі падшыты тулуп’).

Пышны рукаў у беларускім традыцыйным адзенні звычайна бывае з *абшлагам*: сучаснае літаратурнае *абшлаг* ‘адварот на канцы рукава’; дыялектнае *обшляг*, *об шляк*, *апшлох* ‘манжэта, шляк у шпалерах’ < ст. бел. *обшлагь*, *обшлягь* ‘адварот у адзенні, галаўных уборах’ < польск. *obszlag* ‘аблямоўка з іншай матэрыі з краю адзення’ < н.-в.-ням. *Aufschlag* ‘абшлаг, адварот у адзенні, адагнутыя палі (капелюша); надбаўка (у цане)’.

Для ўпрыгожання паясоў, адзення і іншых вырабаў служылі *занкель* ‘шнурок, спражка, часцей за ўсё срэбраны’ (польск. *zankiel* < с.-н.-ням. (сярэненіжнемяцкае) *senkel*); *ліштва* (дыялектнае *лішта* ўказвае на непасрэднае запазычанне з с.-в.-ням. *liste*) ‘планка, плінтус; падкладка ў адзенні’ (польск. *lisztwa* < с.-в.-ням. *liste*); *гафт*, *афтка*, *хафт* ‘карункі, вышыўка’ (польск. *haft* < с.-в.-ням. *haft*); *гальзбант* ‘ашыйнік, каралі’ < польск. *halsbant*, *alzbant* < с.-в.-ням. *halsbant* і інш. Паводле М. Гарбачэўскага, жаночыя гальзбанты рабілі ў Германіі і ўпрыгожвалі іх дарагімі каменнямі; яны былі вядомы ў другой палове XVI ст. [1, с. 16].

Абагульняючым словам у тэматычнай групе ўпрыгожанняў і аздобаў з’яўляецца *клейноты* (сучаснае дыялектнае *клейноты*, *кляйноты* ‘каштоўнасці; рэгаліі, атрыбуты ўлады’): ст. бел. *клейнотъ* ‘каштоўнасць; герб’; польск. *Klejnot* ‘каштоўнасць; герб’ < с.-в.-ням. *kleinot*, *kleinode* ‘рэч высокай якасці’ (н.-в.-ням. *Kleinod* ‘каштоўнае ўпрыгожанне; штосьці вельмі каштоўнае’).

Германізмы настолькі гарманічна адаптаваліся да фанетычнага ладу і граматычнай структуры беларускай мовы, арганічна ўвайшлі ў паўсядзённы моўны ўжытак, што ўжо нават і не ўспрымаюцца як іншамоўныя элементы.

Такім чынам, германізмы з’яўляюцца вельмі важнымі кампанентамі беларускай культурнай спадчыны і валодаюць істотнай семіятычнай сутнасцю ў сістэме беларускай народнай культуры.

ЛІТАРАТУРА

1. *Горбачевский, Н.* Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского / Н. Горбачевский. Вильна, 1874.
2. *Носович, И. И.* Словарь белорусского наречия / И. И. Носович. Спб., 1870.

3. *Никифоровский, Н. Я.* Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности / Н. Я. Никифоровский. Витебск, 1895.
4. *Шейн, П. В.* Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. В. Шейн. Спб., 1902. Т. III.